פרשת לך לך

ספר בראשית · עם פירוש רש״י

נוסח המקרא: מקרא על פי המסורה (CC BY-SA), באדיבות ספריא.
פירוש רש״י: Pentateuch with Rashi's commentary by M. Rosenbaum and A.M. Silbermann, 1929-1934 (Public Domain), באדיבות ספריא.
הקובץ מופץ בחינם ברישיון CC BY-SA: מותר להעתיק ולהפיץ, עם ציון המקור ובאותו רישיון.
geulaquiz.com

פרק י״ב

א׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־אַבְרָם לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ׃

לך לך. לַהֲנָאָתְךָ וּלְטוֹבָתְךָ, שָׁם אֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל, כָּאן אִי אַתָּה זוֹכֶה לְבָנִים, וְעוֹד שֶׁאוֹדִיעַ טִבְעֲךָ בָּעוֹלָם׃

ב׳ וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וְהְיֵה בְּרָכָה׃

ואעשך לגוי גדול. לְפִי שֶׁהַדֶּרֶךְ גּוֹרֶמֶת לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים, מְמַעֶטֶת פְּרִיָה וּרְבִיָה וּמְמַעֶטֶת אֶת הַמָּמוֹן וּמְמַעֶטֶת אֶת הַשֵּׁם, לְכָךְ הַזְקֵק לִשְׁלֹשָׁה בְּרָכוֹת הַלָּלוּ, שֶׁהִבְטִיחוֹ עַל הַבָּנִים וְעַל הַמָּמוֹן וְעַל הַשֵּׁם׃

ואברכך. בְּמָמוֹן (בראשית רבה)׃

והיה ברכה. הַבְּרָכוֹת נְתוּנוֹת בְּיָדְךָ; עַד עַכְשָׁו הָיוּ בְיָדִי, בֵּרַכְתִּי לְאָדָם וְנֹחַ, וּמַעֲכְשָׁו אַתָּה תְּבָרֵךְ אֶת אֲשֶׁר תַּחְפֹּץ (בראשית רבה). דָּבָר אַחֵר **ואעשך לגוי גדול** זֶה שֶׁאוֹמְרִים אֱלֹהֵי אַבְרָהָם, **ואברכך** זֶה שֶׁאוֹמְרִים אֱלֹהֵי יִצְחָק, **ואגדלה שמך** זֶה שֶׁאוֹמְרִים אֱלֹהֵי יַעֲקֹב. יָכוֹל יִהְיוּ חוֹתְמִין בְּכֻלָּן, תַּלְמוּד לוֹמַר וֶהְיֵה בְּרָכָה, בְּךָ חוֹתְמִין וְלֹא בָהֶם׃

מארצך. וַהֲלֹא כְבָר יָצָא מִשָּׁם עִם אָבִיו וּבָא עַד חָרָן? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לוֹ הִתְרַחֵק עוֹד מִשָּׁם וְצֵא מִבֵּית אָבִיךָ׃

אשר אראך. לֹא גִלָּה לוֹ הָאָרֶץ מִיָּד כְּדֵי לְחַבְּבָהּ בְּעֵינָיו, וְלָתֵת לוֹ שָׂכָר עַל כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר; כַּיּוֹצֵא בוֹ, אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידְךָ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ אֶת יִצְחָק (ברא׳ כ״ב), כַּיּוֹצֵא בוֹ עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ, וכיו״ב וּקְרָא אֵלֶיהָ אֶת הַקְּרִיאָה אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹּבֵר אֵלַיִךְ (יונה ג׳)׃

ג׳ וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה׃

ונברכו בך. יֵשׁ אַגָּדוֹת רַבּוֹת, וְזֶהוּ פְּשׁוּטוֹ, אָדָם אוֹמֵר לִבְנוֹ תְּהֵא כְּאַבְרָהָם, וְכֵן כָּל וְנִבְרְכוּ בְךָ שֶׁבַּמִּקְרָא, וְזֶה מוֹכִיחַ בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה (בר׳ מ״ח)׃

ד׳ וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו יְהוָה וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן־חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן׃

ה׳ וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־כָּל־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת־הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר־עָשׂוּ בְחָרָן וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן׃

אשר עשו בחרן. שֶׁהִכְנִיסָן תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה; אַבְרָהָם מְגַיֵּר אֶת הָאֲנָשִׁים וְשָׂרָה מְגַיֶּרֶת הַנָּשִׁים, וּמַעֲלֶה עֲלֵיהֶם הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עֲשָׂאוּם; וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת שֶׁקָּנוּ לָהֶם, כְּמוֹ עָשָׂה אֶת כָּל הַכָּבֹד הַזֶּה (שם ל״א), וְיִשְׂרָאֵל עֹשֶׂה חָיִל (במדבר כד יח), לְשׁוֹן קוֹנֶה וְכוֹנֵס׃

ו׳ וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ׃

ויעבר אברם בארץ. נִכְנַס לְתוֹכָהּ׃

עד מקום שכם. לְהִתְפַּלֵּל עַל בְּנֵי יַעֲקֹב, כְּשֶׁיָּבֹאוּ לְהִלָּחֵם בִּשְׁכֶם׃

אלון מורה. הוּא שְׁכֶם. הֶרְאָהוּ הַר גְּרִיזִים וְהַר עֵיבָל, שֶׁשָּׁם קִבְּלוּ יִשְׂרָאֵל שְׁבוּעַת הַתּוֹרָה׃

והכנעני אז בארץ. הָיָה הוֹלֵךְ וְכוֹבֵשׁ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מִזַּרְעוֹ שֶׁל שֵׁם, שֶׁבְּחֶלְקוֹ שֶׁל שֵׁם נָפְלָה כִּשְׁחַלַּק נֹחַ אֶת הָאָרֶץ לִבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר וּמַלְכֵי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם (ברא׳ י״ב), לְפִיכָךְ וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל אַבְרָם לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת, עָתִיד אֲנִי לְהַחֲזִירָהּ לִבָנֶיךָ שֶׁהֵם מִזַּרְעוֹ שֶׁל שֵׁם׃

ז׳ וַיֵּרָא יְהוָה אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה הַנִּרְאֶה אֵלָיו׃

ויבן שם מזבח. עַל בְּשׂוֹרַת הַזֶּרַע וְעַל בְּשׂוֹרַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל׃

ח׳ וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה מִקֶּדֶם לְבֵית־אֵל וַיֵּט אָהֳלָה בֵּית־אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה׃

ויעתק משם. אָהֳלוֹ׃

מקדם לבית אל. בְּמִזְרָחָהּ שֶׁל בֵּית אֵל נִמְצֵאת בֵּית אֵל בְּמַעֲרָבוֹ, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר בֵּית אֵל מִיָּם׃

אהלו. אהלה כְּתִיב, בַּתְּחִלָּה נָטָה אֶת אָהֳלוֹ וְאַחַר כָּךְ אֶת שֶׁלּוֹ (בראשית רבה):

ויבן שם מזבח. נִתְנַבֵּא שֶׁעֲתִידִין בָּנָיו לְהִכָּשֵׁל שָׁם עַל עֲוֹן עָכָן, וְהִתְפַּלֵּל שָׁם עֲלֵיהֶם:

ט׳ וַיִּסַּע אַבְרָם הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה׃ {פ}

הלוך ונסוע. לִפְרָקִים יוֹשֵׁב כָּאן חֹדֶשׁ אוֹ יוֹתֵר, וְנוֹסֵעַ מִשָּׁם וְנוֹטֶה אָהֳלוֹ בְּמָקוֹם אַחֵר, וְכָל מַסָּעָיו הַנֶּגְבָּה, לְלֶכֶת לִדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְהִיא לְצַד יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁהוּא בְּחֶלְקוֹ שֶׁל יְהוּדָה, שֶׁנִּטְלוּ בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְהַר הַמּוֹרִיָּה שֶׁהִיא נַחֲלָתוֹ (בראשית רבה):

י׳ וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה לָגוּר שָׁם כִּי־כָבֵד הָרָעָב בָּאָרֶץ׃

רעב בארץ. בְּאוֹתָהּ הָאָרֶץ לְבַדָּהּ, לְנַסּוֹתוֹ, אִם יְהַרְהֵר אַחַר דְּבָרָיו שֶׁל הַקָּבָ״ה שֶׁאָמַר לָלֶכֶת אֶל אֶרֶץ כְּנַעַן, וַעֲכְשָׁו מַשִּׁיאוֹ לָצֵאת מִמֶּנָּה:

י״א וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לָבוֹא מִצְרָיְמָה וַיֹּאמֶר אֶל־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה־נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת־מַרְאֶה אָתְּ׃

הנה נא ידעתי. מִדְרַשׁ אַגָּדָה עַד עַכְשָׁו לֹא הִכִּיר בָּהּ מִתּוֹךְ צְנִיעוּת שֶׁבִּשְׁנֵיהֶם, וְעַכְשָׁו הִכִּיר בָּהּ עַל יְדֵי מַעֲשֶׂה. דָּבָר אַחֵר, מִנְהַג הָעוֹלָם שֶׁעַל יְדֵי טֹרַח הַדֶּרֶךְ אָדָם מִתְבַּזֶּה, וְזֹאת עָמְדָה בְּיָפְיָהּ. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא הִנֵּה נָא הִגִּיעַ הַשָּׁעָה שֶׁיֵּשׁ לְדְאֹג עַל יָפְיֵךְ, יָדַעְתִּי זֶה יָמִים רַבִּים כִּי יְפַת מַרְאֶה אַתְּ, וְעַכְשָׁו אָנוּ בָּאִים בֵּין אֲנָשִׁים שְׁחֹרִים וּמְכֹעָרִים, אֲחֵיהֶם שֶׁל כּוּשִׁים, וְלֹא הֻרְגְּלוּ בְּאִשָּׁה יָפָה; וְדוֹמֶה לוֹ הִנֵּה נָא אֲדֹנַי סוּרוּ נָא (בר׳ י״ט):

י״ב וְהָיָה כִּי־יִרְאוּ אֹתָךְ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֹתָךְ יְחַיּוּ׃

י״ג אִמְרִי־נָא אֲחֹתִי אָתְּ לְמַעַן יִיטַב־לִי בַעֲבוּרֵךְ וְחָיְתָה נַפְשִׁי בִּגְלָלֵךְ׃

למען ייטב לי בעבורך. יִתְּנוּ לִי מַתָּנוֹת:

י״ד וַיְהִי כְּבוֹא אַבְרָם מִצְרַיְמָה וַיִּרְאוּ הַמִּצְרִים אֶת־הָאִשָּׁה כִּי־יָפָה הִוא מְאֹד׃

ויהי ככבוא אברם מצרימה. הָיָה לוֹ לוֹמַר כְּבוֹאָם מִצְרַיְמָה? אֶלָּא לְמַד שֶׁהִטְמִין אוֹתָהּ בְּתֵבָה, וְעַל יְדֵי שֶׁתָּבְעוּ אֶת הַמֶּכֶס פָּתְחוּ וְרָאוּ אוֹתָהּ:

ט״ו וַיִּרְאוּ אֹתָהּ שָׂרֵי פַרְעֹה וַיְהַלְלוּ אֹתָהּ אֶל־פַּרְעֹה וַתֻּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פַּרְעֹה׃

ויהללו אותה אל פרעה. הִלְלוּהָ בֵּינֵיהֶם לוֹמַר הֲגוּנָה זוֹ לַמֶּלֶךְ:

ט״ז וּלְאַבְרָם הֵיטִיב בַּעֲבוּרָהּ וַיְהִי־לוֹ צֹאן־וּבָקָר וַחֲמֹרִים וַעֲבָדִים וּשְׁפָחֹת וַאֲתֹנֹת וּגְמַלִּים׃

ולאברם היטיב. פַּרְעֹה **בעבורה**:

י״ז וַיְנַגַּע יְהוָה | אֶת־פַּרְעֹה נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֶת־בֵּיתוֹ עַל־דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם׃

וינגע ה׳ וגו׳. בְּמַכַּת רָאתָן לָקָה, שֶׁהַמַּשְׁמִישׁ קָשֶׁה לוֹ (בראשית רבה):

(**ואת ביתו** כְּתַרְגּוּמוֹ וְעַל אֱנָשׁ בֵּיתֵהּ וּמִדְרָשׁוֹ לְרַבּוֹת כִּתְלָיו וְעַמּוּדָיו וְכֵלָיו בְּרֹאשׁ״י יָשָׁן):

על דבר שרי. עַל פִּי דִּבּוּרָהּ; אוֹמֶרֶת לַמַּלְאָךְ הַךְ, וְהוּא מַכֶּה;

י״ח וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי לָמָּה לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אִשְׁתְּךָ הִוא׃

י״ט לָמָּה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִוא וָאֶקַּח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה וְעַתָּה הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ׃

קח ולך. לֹא כַּאֲבִימֶלֶךְ שֶׁאָמַר לוֹ הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ, אֶלָּא אָמַר לוֹ לֵךְ וְאַל תַּעֲמֹד, שֶׁהַמִּצְרִים שְׁטוּפֵי זִמָּה הֵם, שֶׁנֶּאֱמַר וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם: (יחזקאל כ״ג):

כ׳ וַיְצַו עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים וַיְשַׁלְּחוּ אֹתוֹ וְאֶת־אִשְׁתּוֹ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ׃

ויצו עליו. עַל אוֹדוֹתָיו, לְשַׁלְּחוֹ וּלְשָׁמְרוֹ:

וישלחו. כְּתַרְגּוּמוֹ וְאַלְוִיאוּ:

פרק י״ג

א׳ וַיַּעַל אַבְרָם מִמִּצְרַיִם הוּא וְאִשְׁתּוֹ וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וְלוֹט עִמּוֹ הַנֶּגְבָּה׃

ויעל אברם וגו׳ הנגבה. לָבֹא לִדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה, לְהַר הַמּוֹרִיָּה; וּמִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁהוּא הוֹלֵךְ מִמִּצְרַיִם לְאֶרֶץ כְּנַעַן, מִדְּרוֹם לְצָפוֹן הוּא מְהַלֵּךְ, שֶׁאֶרֶץ מִצְרַיִם בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל כְּמוֹ שֶׁמּוֹכִיחַ בַּמַּפָּעוֹת וּבִגְבוּלֵי הָאָרֶץ׃

ב׳ וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב׃

כבד מאד. טָעוּן מַשָּׂאוֹת׃

ג׳ וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו מִנֶּגֶב וְעַד־בֵּית־אֵל עַד־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־הָיָה שָׁם אָהֳלֹה בַּתְּחִלָּה בֵּין בֵּית־אֵל וּבֵין הָעָי׃

וילך למסעיו. כְּשֶׁחָזַר מִמִּצְרַיִם לְאֶרֶץ כְּנַעַן הָיָה הוֹלֵךְ וְלָן בָּאַכְסַנְיוֹת שֶׁלָּן בָּהֶם בַּהֲלִיכָתוֹ לְמִצְרַיִם, לְמֻדָּךְ דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁלֹּא יִשְׁנֶה אָדָם מֵאַכְסַנְיָא שֶׁלּוֹ. דָּבָר אַחֵר בַּחֲזָרָתוֹ פָּרַע הַקָּפוֹתָיו (בראשית רבה)׃

מנגב. אֶרֶץ מִצְרַיִם בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ כְּנַעַן׃

ד׳ אֶל־מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר־עָשָׂה שָׁם בָּרִאשֹׁנָה וַיִּקְרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם יְהוָה׃

אשר עשה שם בראשנה. וַאֲשֶׁר קָרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם ה׳ וְגַם יֵשׁ לוֹמַר וַיִּקְרָא שָׁם עַכְשָׁו בְּשֵׁם ה׳׃

ה׳ וְגַם־לְלוֹט הַהֹלֵךְ אֶת־אַבְרָם הָיָה צֹאן־וּבָקָר וְאֹהָלִים׃

ההלך את אברם. מִי גָּרַם שֶׁהָיָה לוֹ זֹאת? הֲלִיכָתוֹ עִם אַבְרָם׃

ו׳ וְלֹא־נָשָׂא אֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו כִּי־הָיָה רְכוּשָׁם רָב וְלֹא יָכְלוּ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו׃

ולא נשא אתם. לֹא הָיְתָה יְכוֹלָה לְהַסְפִּיק מִרְעֶה לְמִקְנֵיהֶם, וְלָשׁוֹן קָצָר הוּא, וְצָרִיךְ לְהוֹסִיף עָלָיו, כְּמוֹ וְלֹא נָשָׂא אוֹתָם מִרְעֵה הָאָרֶץ, לְפִיכָךְ כָּתַב וְלֹא נָשָׂא בִּלְשׁוֹן זָכָר׃

ז׳ וַיְהִי־רִיב בֵּין רֹעֵי מִקְנֵה־אַבְרָם וּבֵין רֹעֵי מִקְנֵה־לוֹט וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ׃

ויהי ריב. לְפִי שְׁהָיוּ רוֹעִים שֶׁל לוֹט רְשָׁעִים וּמַרְעִים בְּהֶמְתָּם בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים, וְרוֹעֵי אַבְרָם מוֹכִיחִים אוֹתָם עַל הַגֵּזֶל, וְהֵם אוֹמְרִים נִתְּנָה הָאָרֶץ לְאַבְרָם, וְלוֹ אֵין יוֹרֵשׁ, וְלוֹט יוֹרְשׁוֹ, וְאֵין זֶה גֵּזֶל, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ, וְלֹא זָכָה בָּהּ אַבְרָם עֲדַיִן (ב״ר)׃

ח׳ וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־לוֹט אַל־נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין רֹעַי וּבֵין רֹעֶיךָ כִּי־אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ׃

אנשים אחים. קְרוֹבִים, וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה דּוֹמִין בְּקַלַסְתֵּר פָּנִים׃

ט׳ הֲלֹא כָל־הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפָּרֶד נָא מֵעָלָי אִם־הַשְּׂמֹאל וְאִימְנָה וְאִם־הַיָּמִין וְאַשְׂמְאִילָה׃

אם השמאל ואימנה. בְּכָל אֲשֶׁר תֵּשֵׁב, לֹא אֶתְרַחֵק מִמְּךָ וְאֶעֱמֹד לְךָ לְמָגֵן וּלְעֶזֶר, וְסוֹף דָּבָר הַצְּרֵךְ לוֹ, שְׁנֶאֱמַר וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וְגוֹ׳׃

ואימנה. אֵימִין אֶת עַצְמִי, כְּמוֹ וְאַשְׂמְאִילָה אֵת עַצְמִי. וְאִם תֹּאמַר הָיָה לוֹ לְנַקֵּד וְאֵימְינָה, כָּךְ מָצִינוּ בְּמָקוֹם אַחֵר אִם יֵשׁ לְהַמִּין (שמואל ב י״ד) וְאֵין נָקוּד לְהַיְמִין׃

י׳ וַיִּשָּׂא־לוֹט אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא אֶת־כָּל־כִּכַּר הַיַּרְדֵּן כִּי כֻלָּהּ מַשְׁקֶה לִפְנֵי | שַׁחֵת יְהוָה אֶת־סְדֹם וְאֶת־עֲמֹרָה כְּגַן־יְהוָה כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בֹּאֲכָה צֹעַר׃

כי כלה משקה. אֶרֶץ נַחֲלֵי מַיִם׃

לפני שחת ה׳ את סדום ואת עמרה. הָיָה אוֹתוֹ מִישׁוֹר׃

כגן ה׳. לְאֵילָנוֹת׃

כארץ מצרים. לַזְּרָעִים (בראשית רבה):

באכה צער. עַד צֹעַר. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה דּוֹרְשָׁהּ לְגְנַאי, עַל שֶׁהָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה בָּחַר לוֹ לוֹט בִּשְׁכוּנָתָם:

י״א וַיִּבְחַר־לוֹ לוֹט אֶת כָּל־כִּכַּר הַיַּרְדֵּן וַיִּסַּע לוֹט מִקֶּדֶם וַיִּפָּרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו:

ככר. מִישׁוֹר, כְּתַרְגּוּמוֹ:

מקדם. נָסַע מֵאֵצֶל אַבְרָם וְהָלַךְ לוֹ לְמַעֲרָבוֹ שֶׁל אַבְרָם; נִמְצָא נוֹסֵעַ מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה הִסִּיעַ עַצְמוֹ מִקֶּדְמוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם; אָמַר אִי אֶפְשִׁי לֹא בְּאַבְרָם וְלֹא בֵּאלֹהָיו:

י״ב אַבְרָם יָשַׁב בְּאֶרֶץ־כְּנָעַן וְלוֹט יָשַׁב בְּעָרֵי הַכִּכָּר וַיֶּאֱהַל עַד־סְדֹם:

ויאהל. נָטָה אֳהָלִים לְרוֹעָיו וּלְמִקְנֵהוּ עַד סְדוֹם:

י״ג וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַיהוָה מְאֹד:

ואנשי סדום רעים. וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נִמְנַע לוֹט מִלִּשְׁכֹּן עִמָּהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ לָמְדוּ מִכָּאן (יומא ל״ח) וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב (משלי י׳):

רעים. בְּגוּפָם:

וחטאים. בְּמָמוֹנָם (סנה׳ ק״ט):

לה׳ מאד. יוֹדְעִים רִבּוֹנָם, וּמִתְכַּוְּנִים לְמָרֹד בּוֹ:

י״ד וַיהוָה אָמַר אֶל־אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד־לוֹט מֵעִמּוֹ שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה:

אחרי הפרד לוט. כָּל זְמַן שֶׁהָרָשָׁע עִמּוֹ הָיָה הַדִּבּוּר פּוֹרֵשׁ מִמֶּנּוּ:

ט״ו כִּי אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם:

ט״ז וְשַׂמְתִּי אֶת־זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר | אִם־יוּכַל אִישׁ לִמְנוֹת אֶת־עֲפַר הָאָרֶץ גַּם־זַרְעֲךָ יִמָּנֶה:

אשר אם יוכל איש. כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר לֶעָפָר לְהִמָּנוֹת כָּךְ זַרְעֲךָ לֹא יִמָּנֶה:

י״ז קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה:

י״ח וַיֶּאֱהַל אַבְרָם וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה: {פ}

ממרא. שֵׁם אָדָם:

פרק י״ד

א׳ וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר אַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָסָר כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם:

אמרפל. הוּא נִמְרוֹד, שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם פֹּל לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ (בראשית רבה):

מלך גוים. מָקוֹם יֵשׁ שֶׁשְּׁמוֹ גּוֹיִם, עַל שֵׁם שֶׁנִּתְקַבְּצוּ שָׁמָּה מִכַּמָּה אֻמּוֹת וּמְקוֹמוֹת וְהִמְלִיכוּ אִישׁ עֲלֵיהֶם וּשְׁמוֹ תִּדְעָל:

ב׳ עָשׂוּ מִלְחָמָה אֶת־בֶּרַע מֶלֶךְ סְדֹם וְאֶת־בִּרְשַׁע מֶלֶךְ עֲמֹרָה שִׁנְאָב | מֶלֶךְ אַדְמָה וְשֶׁמְאֵבֶר מֶלֶךְ (צביים) [צְבוֹיִם] וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִיא־צֹעַר:

ברע. רַע לַשָּׁמַיִם וְרַע לַבְּרִיּוֹת:

ברשע. שֶׁנִּתְעַלָּה בְּרִשְׁעָ:

שנאב. שׂוֹנֵא אָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם:

שמאבר. שֵׁם אֵבֶר לָעוּף וְלִקְפֹּץ וְלִמְרֹד בְּהַקָּבָ״ה:

בלע. שֵׁם הָעִיר׃

ג׳ כָּל־אֵלֶּה֙ חָבְר֣וּ אֶל־עֵ֔מֶק הַשִּׂדִּ֖ים הַ֥וא יָ֖ם הַמֶּֽלַח׃

עמק השדים. כָּךְ שְׁמוֹ, עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ בוֹ שָׂדוֹת הַרְבֵּה׃

הוא ים המלח. לְאַחַר זְמַן נִמְשַׁךְ הַיָּם לְתוֹכוֹ וְנַעֲשָׂה יָם הַמֶּלַח. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אוֹמֵר שֶׁנִּתְבַּקְּעוּ הַצּוּרִים סְבִיבוֹתָיו וְנִמְשְׁכוּ יְאוֹרִים לְתוֹכוֹ׃

ד׳ שְׁתֵּ֥ים עֶשְׂרֵ֖ה שָׁנָ֣ה עָבְד֑וּ אֶת־כְּדָרְלָעֹ֔מֶר וּשְׁלֹ֥שׁ עֶשְׂרֵ֖ה שָׁנָ֥ה מָרָֽדוּ׃

שתים עשרה שנה עבדו. חֲמִשָּׁה מְלָכִים הַלָּלוּ אֶת כְּדָרְלָעֹמֶר׃

ה׳ וּבְאַרְבַּ֤ע עֶשְׂרֵה֙ שָׁנָ֣ה בָּ֔א כְּדָרְלָעֹ֖מֶר וְהַמְּלָכִ֣ים אֲשֶׁר־אִתּ֑וֹ וַיַּכּ֣וּ אֶת־רְפָאִ֣ים בְּעַשְׁתְּרֹ֣ת קַרְנַ֔יִם וְאֶת־הַזּוּזִ֖ים בְּהָ֑ם וְאֵת֙ הָאֵימִ֣ים בְּשָׁוֵ֔ה קִרְיָתָֽיִם׃

ובארבע עשרה שנה. לְמִרְדָּן׃

בא כדרלעמר. לְפִי שֶׁהוּא הָיָה בַּעַל הַמַּעֲשֶׂה נִכְנַס בְּעִבְרִי הַקּוֹרָה׃

והמלכים. אֵלֶּה שְׁלֹשָׁה מְלָכִים׃

הזוזים. הֵם זַמְזֻמִּים׃

ו׳ וְאֶת־הַחֹרִ֖י בְּהַרְרָ֣ם שֵׂעִ֑יר עַ֖ד אֵ֥יל פָּארָ֛ן אֲשֶׁ֥ר עַל־הַמִּדְבָּֽר׃

בהרם. בְּהַר שָׁלֶהֶם׃

איל פארן. כְּתַרְגּוּמוֹ מֵישׁוֹר. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁאֵין אֵיל לְשׁוֹן מֵישׁוֹר, אֶלָּא מֵישׁוֹר שֶׁל פָּארָן אֵיל שְׁמוֹ, וְשֶׁל מַמְרֵא אֵלוֹנֵי שְׁמוֹ, וְשֶׁל יַרְדֵּן כִּכָּר שְׁמוֹ, וְשֶׁל שִׁטִּים אָבֵל שְׁמוֹ, אָבֵל הַשִּׁטִּים, וְכֵן בַּעַל גָּד בַּעַל שְׁמוֹ; וְכֻלָּם מְתֻרְגָּמִין מֵישׁוֹר, וְכָל א׳ שְׁמוֹ עָלָיו׃

על המדבר. אֵצֶל הַמִּדְבָּר, כְּמוֹ וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה (במדבר ב׳)׃

ז׳ וַיָּשֻׁ֙בוּ֙ וַיָּבֹ֣אוּ אֶל־עֵ֔ין מִשְׁפָּ֖ט הִ֣וא קָדֵ֑שׁ וַיַּכּ֗וּ אֶת־כָּל־שְׂדֵ֙ה הָעֲמָלֵקִ֔י וְגַם֙ אֶת־הָאֱמֹרִ֔י הַיֹּשֵׁ֖ב בְּחַצְצֹ֥ן תָּמָֽר׃

עין משפט היא קדש. עַל שֵׁם הֶעָתִיד, שֶׁעֲתִידִין מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְהִשָּׁפֵט שָׁם עַל עִסְקֵי אוֹתוֹ הָעַיִן וְהֵם מֵי מְרִיבָה. וְאַנְקְלוֹס תִּרְגְּמוֹ כְּפִשׁוּטוֹ מָקוֹם שֶׁהָיוּ בְּנֵי הַמְּדִינָה מִתְקַבְּצִים שָׁם לְכָל מִשְׁפָּט׃

שדה העמלקי. עֲדַיִן לֹא נוֹלַד עֲמָלֵק, וְנִקְרָא עַל שֵׁם הֶעָתִיד׃

בחצצון תמר. הוּא עֵין גֶּדִי, מִקְרָא מָלֵא בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (ב׳ כ׳) בִּיהוֹשָׁפָט׃

ח׳ וַיֵּצֵ֞א מֶ֣לֶךְ־סְדֹ֗ם וּמֶ֙לֶךְ עֲמֹרָ֤ה וּמֶֽלֶךְ אַדְמָה֙ וּמֶ֣לֶךְ צְבוֹיִ֔ם [צְבוֹיִם) וּמֶ֖לֶךְ בֶּ֣לַע הִוא־צֹ֑עַר וַיַּֽעַרְכ֥וּ אִתָּ֛ם מִלְחָמָ֖ה בְּעֵ֥מֶק הַשִּׂדִּֽים׃

ט׳ אֶת כְּדָרְלָעֹ֣מֶר מֶ֣לֶךְ עֵילָ֔ם וְתִדְעָ֖ל מֶ֣לֶךְ גּוֹיִ֑ם וְאַמְרָפֶ֤ל מֶֽלֶךְ־שִׁנְעָר֙ וְאַרְיוֹךְ֙ מֶ֣לֶךְ אֶלָּסָ֔ר אַרְבָּעָ֖ה מְלָכִ֥ים אֶת־הַחֲמִשָּֽׁה׃

ארבעה מלכים וגו׳. וְאַף עַל פִּי כֵן נִצְחוּ הַמַּעֲטִים, לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁגִּבּוֹרִים הָיוּ, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נִמְנַע אַבְרָהָם מִלְּרָדְפָ אַחֲרֵיהֶם׃

י׳ וְעֵמֶק֙ הַשִּׂדִּ֔ים בְּאֵ֥רֹת בְּאֵרֹ֖ת חֵמָ֑ר וַיָּנֻ֙סוּ֙ מֶ֣לֶךְ־סְדֹ֔ם וַֽעֲמֹרָ֖ה וַיִּפְּל֣וּ שָׁ֔מָּה וְהַנִּשְׁאָרִ֖ים הָרָ֥ה נָֽסוּ׃

בארת בארת חמר. בְּאֵרוֹת הַרְבֵּה הָיוּ שָׁם, שֶׁנּוֹטְלִין מִשָּׁם אֲדָמָה לְטִיט שֶׁל בִּנְיָן. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה שֶׁהָיָה הַטִּיט מַגְבִּיל בָּהֶם, וְנַעֲשָׂה נֵס לְמֶלֶךְ סְדוֹם שֶׁיָּצָא מִשָּׁם, לְפִי שֶׁהָיוּ בָאֳמוֹת מִקְצָתָן שֶׁלֹּא הָיוּ מַאֲמִינִין שֶׁנִּצַּל אַבְרָהָם מֵאוּר כַּשְׂדִּים מִכִּבְשַׁן הָאֵשׁ, וְכֵיוָן שֶׁיָּצָא זֶה מִן הַחֵמָר, הֶאֱמִינוּ בְּאַבְרָם לְמַפְרֵעַ׃

הרה נסו. לְהָר נָסוּ, הֶרָה, כְּמוֹ לְהָר; כָּל תֵּבָה שֶׁצְּרִיכָה לָמֶ״ד בִּתְחִלָּתָהּ, הֻטַּל לָהּ הֵ״א בְּסוֹפָהּ. וְיֵשׁ חִלּוּק בֵּין הֶרָה לְהָהָרָה, שֶׁהֵ״א שֶׁבְּסוֹף הַתֵּבָה עוֹמֶדֶת בִּמְקוֹם לָמֶ״ד שֶׁבְּרֹאשָׁהּ, אֲבָל אֵינָהּ עוֹמֶדֶת בִּמְקוֹם לָמֶ״ד וּנְקוּדָה פַּתָּח תַּחְתֶּיהָ, וַהֲרֵי הֶרָה כְּמוֹ לְהָר אוֹ כְּמוֹ אֶל הָר, וְאֵינוֹ מְפֹרָשׁ לְאֵיזֶה הַר, אֶלָּא שֶׁכָּל אֶחָד נָס בַּאֲשֶׁר מָצָא הַר תְּחִלָּה, וּכְשֶׁהוּא נוֹתֵן הֵ״א בְּרֹאשָׁהּ לִכְתֹּב הָהָרָה אוֹ הַמִּדְבָּרָה, פִּתְרוֹנוֹ כְּמוֹ אֶל הָהָר אוֹ כְּמוֹ לְהָהָר, וּמַשְׁמַע לְאוֹתוֹ הַר הַיָּדוּעַ וּמְפֹרָשׁ בַּפָּרָשָׁה׃

י״א וַיִּקְח֞וּ אֶת־כָּל־רְכֻ֤שׁ סְדֹם֙ וַֽעֲמֹרָ֔ה וְאֶת־כָּל־אָכְלָ֖ם וַיֵּלֵֽכוּ׃

י״ב וַיִּקְחוּ אֶת־לוֹט וְאֶת־רְכֻשׁוֹ בֶּן־אָחִי אַבְרָם וַיֵּלֵכוּ וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם׃

והוא ישב בסדום. מִי גָּרַם לוֹ זֹאת? יְשִׁיבָתוֹ בִּסְדוֹם׃

י״ג וַיָּבֹא הַפָּלִיט וַיַּגֶּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם בַּעֲלֵי בְרִית־אַבְרָם׃

ויבא הפליט. לְפִי פְּשׁוּטוֹ זֶה עוֹג, שֶׁפָּלַט מִן הַמִּלְחָמָה, וְהוּא שֶׁכָּתוּב כִּי רַק עוֹג נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים (דברי ג׳) וְזֶהוּ נִשְׁאַר, שֶׁלֹּא הֻרְגוּהוּ אַמְרָפֶל וַחֲבֵרָיו כְּשֶׁהִכּוּ הָרְפָאִים בְּעַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם, תַּנְחוּמָא וּמִדְרַשׁ בְּ״רַ זֶה עוֹג, שֶׁפָּלַט מִדּוֹר הַמַּבּוּל; וְזֶהוּ מִיֶּתֶר הָרְפָאִים, שֶׁנֶּאֱמַר הַנְּפִלִים הָיוּ בָאָרֶץ וְגוֹ׳ (לְעֵיל ו׳) וּמִתְכַּוֵּן שֶׁיֵּהָרֵג אַבְרָם וְיִשָּׂא אֶת שָׂרָה׃

העברי. שֶׁבָּא מֵעֵבֶר הַנָּהָר (בראשית רבה)׃

בעלי ברית אברם. שֶׁכָּרְתוּ עִמּוֹ בְּרִית׃

י״ד וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וַיָּרֶק אֶת־חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד־דָּן׃

וירק. כְּתַרְגּוּמוֹ וְזָרִיז, וְכֵן וַהֲרִיקֹתִי אַחֲרֵיכֶם חָרֶב (ויקרא כ״ו) – אֶזְדַּיֵּן בְּחַרְבִּי עֲלֵיכֶם, וְכֵן אָרִיק חַרְבִּי (שמות ט״ו), וְכֵן וְהֻרַק חֲנִית וּסְגֹר (תה׳ ל״ה)׃

חניכיו. חנכו כְּתִיב (ס״א קְרֵי), זֶה אֱלִיעֶזֶר שֶׁחִנְּכוֹ לְמִצְוֹת וְהוּא לְשׁוֹן הַתְחָלַת כְּנִיסַת הָאָדָם אוֹ כְּלִי לָאֻמָּנוּת שֶׁהוּא עָתִיד לַעֲמֹד בָּהּ, וְכֵן חֲנֹךְ לַנַּעַר (משלי כ״ב), חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ (במד׳ ז׳), חֲנֻכַּת הַבַּיִת (תה׳ ל׳) ובלע״ז קוֹרִין לוֹ אינצ״נייר׃

שמנה עשר וגו׳. רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ הָיָה (נדרים ל״ב), וְהוּא מִנְיַן גִּימַטְרִיָּא שֶׁל שְׁמוֹ׃

עד דן. שָׁם תָּשַׁשׁ כֹּחוֹ, שֶׁרָאָה שֶׁעֲתִידִין בָּנָיו לְהַעֲמִיד שָׁם עֵגֶל (סנה׳ צ״ו)׃

ט״ו וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם | לַיְלָה הוּא וַעֲבָדָיו וַיַּכֵּם וַיִּרְדְּפֵם עַד־חוֹבָה אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל לְדַמָּשֶׂק׃

ויחלק עליהם. לְפִי פְּשׁוּטוֹ סָרַס הַמִּקְרָא ״וַיֵּחָלֵק הוּא וַעֲבָדָיו עֲלֵיהֶם לַיְלָה״ כְּדֶרֶךְ הָרוֹדְפִים שֶׁמִּתְפַּלְגִים אַחַר הַנִּרְדָּפִים, כְּשֶׁבּוֹרְחִין זֶה לָכָאן וְזֶה לָכָאן׃

לילה. כְּלוֹמַר אַחַר שֶׁחָשְׁכָה לֹא נִמְנַע מִלְּרָדְפָם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה שֶׁנֶּחְלַק הַלַּיְלָה, וּבְחֶצְיוֹ הָרִאשׁוֹן נַעֲשָׂה לוֹ נֵס, וְחֶצְיוֹ הַשֵּׁנִי נִשְׁמַר וּבָא לוֹ לַחֲצוֹת לַיְלָה שֶׁל מִצְרַיִם׃

עד חובה. אֵין מָקוֹם שֶׁשְּׁמוֹ חוֹבָה, וְדָן קוֹרֵא חוֹבָה, עַל שֵׁם עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁעֲתִידָה לִהְיוֹת שָׁם׃

ט״ז וַיָּשֶׁב אֶת כָּל־הָרְכֻשׁ וְגַם אֶת־לוֹט אָחִיו וּרְכֻשׁוֹ הֵשִׁיב וְגַם אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הָעָם׃

י״ז וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם לִקְרָאתוֹ אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת־הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ אֶל־עֵמֶק שָׁוֵה הִוא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ׃

עמק שוה. כָּךְ שְׁמוֹ, כְּתַרְגּוּמוֹ לְמֵישַׁר מְפַנָּא – פָּנוּי מֵאִילָנוֹת וּמִכָּל מִכְשׁוֹל׃

עמק המלך. בֵּית רֵיסָא דְמַלְכָּא בֵּית רֵיס א׳ שֶׁהוּא שְׁלֹשִׁים קָנִים, שֶׁהָיָה מְיֻחָד לַמֶּלֶךְ לְצַחֵק שָׁם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה עֵמֶק, שֶׁהִשְׁווּ שָׁם כָּל הָאֻמּוֹת וְהִמְלִיכוּ אֶת אַבְרָהָם עֲלֵיהֶם לִנְשִׂיא אֱלֹהִים וּלְקָצִין׃

י״ח וּמַלְכִּי־צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לֶחֶם וְיָיִן וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן׃

ומלכי צדק. מ״א הוּא שֵׁם בֶּן נֹחַ (נדרים ל״ב)׃

לחם ויין. כָּךְ עוֹשִׂים לִיגִיעֵי מִלְחָמָה, וְהֶרְאָה לוֹ שֶׁאֵין בִּלְבּוֹ עָלָיו עַל שֶׁהֵרַג אֶת בָּנָיו. וּמ״א רָמַז לוֹ עַל הַמְּנָחוֹת וְעַל הַנְּסָכִים שֶׁיַּקְרִיבוּ שָׁם בָּנָיו׃

י״ט וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ׃

קנה שמים וארץ. כְּמוֹ עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ (תה׳ קל״ד); עַל יְדֵי עֲשִׂיָּתָן קָנָאן לִהְיוֹת שֶׁלּוֹ׃

כ׳ וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר־מִגֵּן צָרֶיךָ בְּיָדֶךָ וַיִּתֶּן־לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל׃

אשר מגן. אֲשֶׁר הִסְגִּיר, וְכֵן אֲמַגֵּנְךָ יִשְׂרָאֵל (הושע י״א)׃

ויתן לו. אַבְרָהָם **מעשר מכל** אֲשֶׁר לוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה כֹּהֵן׃

כ״א וַיֹּאמֶר מָלְאוּ־סְתָם אֶל־אַבְרָם תְּנִי־לִי הַנֶּפֶשׁ וְהָרְכֻשׁ קַח־לָךְ׃

תן לי הנפש. מִן הַשְּׁבִי שֶׁלִּי שֶׁהִצַּלְתָּ, הַחֲזֵר לִי הַגּוּפִים לְבַדָּם׃

כ״ב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־מֶלֶךְ סְדֹם הֲרִמֹתִי יָדִי אֶל־יְהוָה׀ אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ׃

הרימתי ידי. לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, מֵרִים אֲנִי אֶת יָדִי לְאֵל עֶלְיוֹן, וְכֵן בִּי נִשְׁבַּעְתִּי (בר׳ כ״ב), נִשְׁבַּע אֲנִי, וְכֵן נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה קַח מִמֶּנִּי (שם כ״ג), נוֹתֵן אֲנִי לְךָ כֶּסֶף הַשָּׂדֶה, קְחֵהוּ מִמֶּנִּי׃

כ״ג אִם־מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ־נַעַל וְאִם־אֶקַּח מִכָּל־אֲשֶׁר־לָךְ וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת־אַבְרָם׃

אם מחוט ועד שרוך נעל. אֲעֻכֵּב לְעַצְמִי מִן הַשְּׁבִי׃

ואם אקח מכל אשר לך. וְאִם תֹּאמַר לָתֵת לִי שָׂכָר מִבֵּית גְּנָזֶיךָ, לֹא אֶקַּח׃

ולא תאמר וגו׳. שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִבְטִיחַנִי לְעַשְּׁרֵנִי, שֶׁנֶּאֱמַר וַאֲבָרֶכְךָ וְגוֹ׳׃

כ״ד בִּלְעָדַי רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי עָנֵר׀ אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם׃ {ס}

הנערים. עֲבָדַי אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי וְעוֹד עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא וְגוֹ׳; אַף עַל פִּי שֶׁעֲבָדַי נִכְנְסוּ לַמִּלְחָמָה, שֶׁנֶּאֱמַר הוּא וַעֲבָדָיו וַיֵּחֻם, וְעָנֵר וַחֲבֵרָיו יָשְׁבוּ עַל הַכֵּלִים לִשְׁמֹר, אֲפִלּוּ הָכִי הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם. וּמִמֶּנּוּ לָמַד דָּוִד, שֶׁאָמַר כְּחֵלֶק הַיֹּרֵד בַּמִּלְחָמָה וּכְחֵלֶק הַיּשֵׁב עַל הַכֵּלִים יַחְדָּו יַחֲלֹקוּ (שמואל א ל׳), וּלְכָךְ נֶאֱמַר וַיְהִי מֵהַיּוֹם הַהוּא וָמָעְלָה וַיְשִׂמֵהָ לְחֹק וּלְמִשְׁפָּט (שם), וְלֹא נֶאֱמַר וְהָלְאָה, לְפִי שֶׁכְּבָר נִתַּן הַחֹק בִּימֵי אַבְרָם׃

פרק ט״ו

א׳ אַחַר | הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הָיָה דְבַר־יְהוָה׀ אֶל־אַבְרָם בַּמַּחֲזֶה לֵאמֹר אַל־תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי׀ מָגֵן לָךְ שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד׃

אחר הדברים האלה. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אַחַר – סָמוּךְ, אַחֲרֵי – מֻפְלָג (בראשית רבה). אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אַחַר שֶׁנַּעֲשָׂה לוֹ נֵס זֶה, שֶׁהָרַג אֶת הַמְּלָכִים וְהָיָה דּוֹאֵג וְאוֹמֵר, שֶׁמָּא קִבַּלְתִּי שָׂכָר עַל כָּל צִדְקוֹתַי, לְכָךְ אָמַר לוֹ הַמָּקוֹם אַל תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי מָגֵן לָךְ, מִן הָעֹנֶשׁ, שֶׁלֹּא תֵּעָנֵשׁ עַל כָּל אוֹתָן נְפָשׁוֹת שֶׁהָרַגְתָּ; וּמַה שֶּׁאַתָּה דּוֹאֵג עַל קִבּוּל שְׂכָרְךָ, שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד (בראשית רבה)׃

ב׳ וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי יֱהוִה׀ מַה־תִּתֶּן־לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר׃

הולך ערירי. מְנַחֵם בֶּן סָרוּק פִּרְשׁוֹ לְשׁוֹן יוֹרֵשׁ, וְחֶבֶר לוֹ עֵר וְעֹנֶה (מלאכי ב׳), עֲרִירִי, בְּלֹא יוֹרֵשׁ, כַּאֲשֶׁר תֹּאמַר וּבְכָל תְּבוּאָתִי תְּשָׁרֵשׁ (איוב ל״א), תְּעַקֵּר שָׁרָשֶׁיהָ, כָּךְ לְשׁוֹן עֲרִירִי חֲסַר בָּנִים, ובלע״ז דישאנפנטיש. וְלִי נִרְאֶה עֵר וְעֹנֶה מִגִּזְרַת וְלִבִּי עֵר (שיר השירים ה׳), וַעֲרִירִי לְשׁוֹן חֳרָבָן, וְכֵן עָרוּ עָרוּ (תה׳ קל״ז), וְכֵן עָרוֹת יְסוֹד (חבקוק ג׳), וְכֵן עַרְעֵר תִּתְעָרְעָר (ירמ׳ נ״א), וְכֵן כִּי אֹרְזָה עֵרָה (צפניה ב׳)׃

ובן משק ביתי. כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁכָּל בֵּיתִי נִזּוֹן עַל פִּיו, כְּמוֹ וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק (בר׳ מלכים א), אַפּוֹטְרוֹפּוֹס שֶׁלִּי, וְאִלּוּ הָיָה לִי בֵּן, הָיָה בְּנִי מְמֻנֶּה עַל שֶׁלִּי׃

דמשק. לְפִי הַתַּרְגּוּם מִדַּמֶּשֶׂק הָיָה, וּלְפִי מ״א שֶׁרָדַף הַמְּלָכִים עַד דַּמֶּשֶׂק. וּבַתַּלְמוּד דָּרְשׁוּ נוֹטָרִיקוֹן דּוֹלֶה וּמַשְׁקֶה מִתּוֹרַת רַבּוֹ לַאֲחֵרִים׃

ג׳ וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן־בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי׃

הן לי לא נתת זרע. וּמַה תּוֹעֶלֶת בְּכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי?

ד׳ וְהִנֵּה דְבַר־יְהוָה אֵלָיו׀ לֵאמֹר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי־אִם׀ אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ׃

ה׳ וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר׀ הַבֶּט־נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם־תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ׃

ויוצא אתו החוצה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ הוֹצִיאוֹ מֵאָהֳלוֹ לַחוּץ לִרְאוֹת הַכּוֹכָבִים, וּלְפִי מִדְרָשׁוֹ אָמַר לוֹ צֵא מֵאַצְטַגְנִינוּת שֶׁלְּךָ שֶׁרָאִיתָ בַּמַּזָּלוֹת שֶׁאֵינָךְ עָתִיד לְהַעֲמִיד בֵּן, אַבְרָם אֵין לוֹ בֵּן, אֲבָל אַבְרָהָם יֵשׁ לוֹ בֵּן, שָׂרַי לֹא תֵלֵד, אֲבָל שָׂרָה תֵּלֵד; אֲנִי קוֹרֵא לָכֶם שֵׁם אַחֵר וְיִשְׁתַּנֶּה הַמַּזָּל. דְּ״א הוֹצִיאוֹ מֵחֻלָּלוֹ שֶׁל עוֹלָם וְהִגְבִּיהוֹ לְמַעְלָה מִן הַכּוֹכָבִים, וְזֶהוּ לְשׁוֹן הַבָּטָה מִלְמַעְלָה לְמַטָּה׃

ו׳ וְהֶאֱמִן בַּיהוָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה׃

והאמין בה׳. לֹא שָׁאַל לוֹ אוֹת עַל זֹאת; אֲבָל עַל יֵרַשַׁת הָאָרֶץ שָׁאַל לוֹ אוֹת וְאָמַר לוֹ בַּמֶּה אֵדַע.

ויחשבה לו צדקה. הַקָּבָ״ה חָשְׁבָהּ לְאַבְרָם לִזְכוּת וְלִצְדָקָה עַל הֶאֱמָנָה שֶׁהֶאֱמִין בּוֹ. דָּבָר אַחֵר בַּמֶּה אֵדַע, לֹא שָׁאַל לוֹ אוֹת אֶלָּא אָמַר לְפָנָיו, הוֹדִיעֵנִי בְּאֵיזֶה זְכוּת יִתְקַיְּמוּ בָּהּ, אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה, בִּזְכוּת הַקָּרְבָּנוֹת:

ז׳ **וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ׃**

ח׳ **וַיֹּאמַר אֲדֹנָי יֱהוִה בַּמֶּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה׃**

ט׳ **וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל׃**

עגלה משלשת. שְׁלֹשָׁה עֲגָלִים; רֶמֶז לִשְׁלֹשָׁה פָּרִים, פַּר יוֹם הַכִּפּוּרִים וּפַר הֶעְלֵם דָּבָר שֶׁל צִבּוּר וְעֶגְלָה עֲרוּפָה׃

ועז משלשת. רֶמֶז לְשָׂעִיר הַנַּעֲשֶׂה בִּפְנִים וּשְׂעִירֵי מוּסָפִין שֶׁל מוֹעֵד וּשְׂעִיר חַטַּאת יָחִיד׃

ואיל משלש. אֵשֶׁם וַדַּאי וְאָשָׁם תָּלוּי וְכִבְשָׂה שֶׁל חַטַּאת יָחִיד׃

ותור וגוזל. תּוֹר וּבֶן יוֹנָה (בראשית רבה)׃

י׳ **וַיִּקַּח־לוֹ אֶת־כָּל־אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ וַיִּתֵּן אִישׁ־בִּתְרוֹ לִקְרַאת רֵעֵהוּ וְאֶת־הַצִּפֹּר לֹא בָתָר׃**

ויבתר אתם. חָלַק כָּל אֶחָד לִשְׁנֵי חֲלָקִים; וְאֵין הַמִּקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה כּוֹרֵת בְּרִית עִמּוֹ לִשְׁמֹר הַבְטָחָתוֹ לְהוֹרִישׁ לְבָנָיו אֶת הָאָרֶץ כְּדִכְתִיב בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה׳ אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר וְגוֹמֵר, וְדֶרֶךְ כּוֹרְתֵי בְרִית לְחַלֵּק בְּהֵמָה וְלַעֲבֹר בֵּין בְּתָרֶיהָ, כְּמַה שֶׁנֶּאֱמַר לְהַלָּן הָעֹבְרִים בֵּין בִּתְרֵי הָעֵגֶל (ירמיה ל״ד), אַף כָּאן תַּנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הוּא שְׁלוּחוֹ שֶׁל שְׁכִינָה, שֶׁהוּא אֵשׁ.

ואת הצפור לא בתר. לְפִי שֶׁהָאֻמּוֹת נִמְשְׁלוּ לְפָרִים וְאֵילִים וּשְׂעִירִים, שֶׁנֶּאֱמַר סְבָבוּנִי פָּרִים רַבִּים וְגוֹ׳ (תהל׳ כ״ב), וְאוֹמֵר הָאַיִל אֲשֶׁר רָאִיתָ בַּעַל הַקְּרָנַיִם מַלְכֵי מָדַי וּפָרָס (דניאל ח׳), וְאוֹמֵר וְהַצָּפִיר הַשָּׂעִיר מֶלֶךְ יָוָן (שם), וְיִשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לִבְנֵי יוֹנָה, שֶׁנֶּאֱמַר יוֹנָתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע (שיר השירים ב׳), לְפִיכָךְ בִּתֵּר הַבְּהֵמוֹת, רֶמֶז שֶׁיִּהְיוּ הָאֻמּוֹת כָּלִים וְהוֹלְכִים, **ואת הצפור לא בתר**, רֶמֶז שֶׁיִּהְיוּ יִשְׂרָאֵל קַיָּמִין לְעוֹלָם׃

י״א **וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל־הַפְּגָרִים וַיַּשֵּׁב אֹתָם אַבְרָם׃**

העיט. הוּא עוֹף, עַל שֵׁם שֶׁהוּא עָט וְשׁוֹאֵף אֶל הַנְּבֵלוֹת לָטוּשׁ עָלֵי אֹכֶל, כְּמוֹ וַתַּעַט אֶל הַשָּׁלָל (שמואל א ט״ו)׃

על הפגרים. עַל הַבְּתָרִים. הַפְּגָרִים מְתֻרְגְּמִינָן פַּגְלַיָּא, אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁהַרְגּוּלוֹ לְתַרְגֵּם ״איש בתרו״ ויהב פַּגְלַיָּא, נִתְחַלֵּף לָהֶם תֵּבֶת פַּגְלַיָּא לְפַלְגַיָּא, וְתִרְגְּמוּ הַפְּגָרִים פַּלְגַיָּא; וְכָל הַמְתַרְגֵּם כֵּן טוֹעֶה, לְפִי שֶׁאֵין לְהַקִּישׁ בְּתָרִים לִפְגָרִים, שֶׁבְּתָרִים תַּרְגּוּמוֹ פַּלְגַיָּא, וּפְגָרִים תַּרְגּוּמוֹ פַּגְלַיָּא, לְשׁוֹן פִּגּוּל, כְּמוֹ פִּגּוּל הוּא (ויקרא ז׳) לְ׳ פֶּגֶר׃

וישב. לְשׁוֹן נְשִׁיבָה וְהַפָּרָחָה, כְּמוֹ יַשֵּׁב רוּחוֹ (תה׳ קמ״ז), רֶמֶז שֶׁיָּבֹא דָּוִד בֶּן יִשַׁי לְכַלּוֹתָם, וְאֵין מַנִּיחִין אוֹתוֹ מִן הַשָּׁמַיִם עַד שֶׁיָּבֹא מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ׃

י״ב **וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל־אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו׃**

והנה אימה וגו׳. רֶמֶז לְצָרוֹת וְחשֶׁךְ שֶׁל גָּלֻיּוֹת׃

י״ג **וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי־גֵר | יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה׃**

כי גר יהיה זרעך. מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק עַד שֶׁיָּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה כֵּיצַד? יִצְחָק בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה כְּשֶׁנּוֹלַד יַעֲקֹב, וְיַעֲקֹב כְּשֶׁיָּרַד לְמִצְרַיִם אָמַר יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה, הֲרֵי ק״צ, וּבְמִצְרַיִם הָיוּ מָאתַיִם וְעֶשֶׂר כְּמִנְיַן רְד״ו, הֲרֵי אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. וְאִם תֹּאמַר בְּמִצְרַיִם הָיוּ אַרְבַּע מֵאוֹת, הֲרֵי קָהָת מְיוֹרְדֵי מִצְרַיִם הָיָה, צֵא וַחֲשֹׁב שְׁנוֹתָיו שֶׁל קָהָת וְשֶׁל עַמְרָם וּשְׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה שֶׁהָיָה כְּשֶׁיָּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, אֵין אַתָּה מוֹצֵא אֶלָּא שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים, וְאַתָּה צָרִיךְ לְהוֹצִיא מֵהֶן כָּל הַשָּׁנִים שֶׁחַי קָהָת אַחַר לֵדַת עַמְרָם וְשֶׁחַי עַמְרָם אַחַר לֵדַת מֹשֶׁה׃

בארץ לא להם. לֹא נֶאֱמַר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, אֶלָּא לֹא לָהֶם – וּמִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק וַיָּגָר אַבְרָהָם וְגוֹ׳ (בר׳ כ״א), וּבְיִצְחָק גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת (שם כ״ו), וְיַעֲקֹב גָּר בְּאֶרֶץ חָם (תה׳ ק״ה), לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ (בר׳ מ״ז)׃

י״ד **וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל׃**

וגם את הגוי. וְגַם לְרַבּוֹת ד׳ מַלְכֻיּוֹת, שֶׁאַף הֵן כָּלִים עַל שֶׁשִּׁעְבְּדוּ אֶת יִשְׂרָאֵל׃

דן אנכי. בְּעָשָׂר מַכּוֹת:

ברכש גדול. בְּמָמוֹן גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם (שמות י״ב):

ט״ו וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל־אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה:

ואתה תבוא. וְלֹא תִרְאֶה כָּל אֵלֶּה:

אל אבותיך. אָבִיו עוֹבֵד עָ״זָ וְהוּא מְבַשְּׂרוֹ שֶׁיָּבֹא אֵלָיו? לְמֶדְךָ שֶׁעָשָׂה תֶּרַח תְּשׁוּבָה:

תקבר בשיבה טובה. בִּשְׂרוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה יִשְׂמָעֵאל תְּשׁוּבָה בְּיָמָיו, וְלֹא יֵצֵא עֵשָׂו לְתַרְבּוּת רָעָה בְּיָמָיו; וּלְפִיכָךְ מֵת ה׳ שָׁנִים קֹדֶם זְמַנּוֹ, וּבוֹ בַּיּוֹם מָרַד עֵשָׂו:

ט״ז וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא־שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד־הֵנָּה:

ודור רביעי. לְאַחַר שֶׁיִּגְלוּ לְמִצְרַיִם יִהְיוּ שָׁם ג׳ דוֹרוֹת, וְהָרְבִיעִי יָשׁוּבוּ לָאָרֶץ הַזֹּאת, לְפִי שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן הָיָה מְדַבֵּר עִמּוֹ, וְכָרַת בְּרִית זוֹ, כְּדִכְתִיב: לְךָ תֵּת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ. וְכֵן הָיָה: יַעֲקֹב יָרַד לְמִצְרַיִם, צֵא וַחֲשֹׁב דּוֹרוֹתָיו: יְהוּדָה, פֶּרֶץ, וְחֶצְרוֹן, וְכָלֵב בֶּן חֶצְרוֹן מִבָּאֵי הָאָרֶץ הָיָה:

כי לא שלם עון האמרי. לִהְיוֹת מִשְׁתַּלֵּחַ מֵאַרְצוֹ עַד אוֹתוֹ זְמַן, שֶׁאֵין הַקָּבָ״ה נִפְרָע מֵאֻמָּה עַד שֶׁתִּתְמַלֵּא סְאָתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר בְּסַאסְאָה בְּשַׁלְחָהּ תְּרִיבֶנָּה (יש׳ כ״ז):

י״ז וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה:

ויהי השמש באה. כְּמוֹ וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שַׁקֵּיהֶם (בראשית מ״ב), וַיְהִי הֵם קֹבְרִים אִישׁ (מלכים ב י״ג), כְּלוֹמַר, וַיְהִי דָּבָר זֶה:

השמש באה. שָׁקְעָה:

ועלטה היה. חָשַׁךְ הַיּוֹם:

והנה תנור עשן וגו׳. רָמַז לוֹ שֶׁיִּפְלוּ הַמַּלְכֻיּוֹת בַּגִּיהִנֹּם:

באה. טַעֲמוֹ לְמַעְלָה, לְכָךְ הוּא מִבְאָר שֶׁבָּא כְּבָר. וְאִם הָיָה טַעֲמוֹ לְמַטָּה, בָּאָל״ף, הָיָה מִבְאָר כְּשֶׁהִיא שׁוֹקַעַת; וְא״א לוֹמַר כֵּן, שֶׁהֲרֵי כְּבָר כְּתִיב וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא, וְהַעֲבָרַת תַּנּוּר עָשָׁן לְאַחַר מִכָּאן הָיְתָה, נִמְצָא שֶׁכְּבָר שָׁקְעָה; וְזֶה חִלּוּק בְּכָל תֵּבָה לְשׁוֹן נְקֵבָה שֶׁיְּסוֹדָהּ שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת, כְּמוֹ בָּא, קָם, שָׁב: כְּשֶׁהַטַּעַם לְמַעְלָה, לְשׁוֹן עָבַר הוּא, כְּגוֹן זֶה, וּכְגוֹן וְרָחֵל בָּאָה, קָמָה אֲלֻמָּתִי, הִנֵּה שָׁבָה יְבִמְתֵּךְ, וּכְשֶׁהַטַּעַם לְמַטָּה הוּא לְשׁוֹן הוֹוֶה, דָּבָר שֶׁנַּעֲשָׂה עַכְשָׁו וְהוֹלֵךְ, כְּמוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן, בָּעֶרֶב הִיא בָאָה וּבַבֹּקֶר הִיא שָׁבָה:

י״ח בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת יְהוָה אֶת־אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת:

לזרעך נתתי. אֲמִירָתוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה כְּאִלּוּ הִיא עֲשׂוּיָה:

הנהר הגדול. לְפִי שֶׁהוּא דָּבוּק לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קוֹרְאֵהוּ גָּדוֹל, אַע״פִּ שֶׁהוּא מְאֻחָר בְּאַרְבָּעָה נְהָרוֹת הַיּוֹצְאִים מֵעֵדֶן, שֶׁנֶּאֱמַר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת. מָשָׁל הֶדְיוֹט: עֶבֶד מֶלֶךְ מֶלֶךְ, הִדְבִּיק לַשַּׁחֲוָר וְיִשְׁתַּחֲווּ לְךָ (בראשית רבה):

י״ט אֶת־הַקֵּינִי וְאֶת־הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקַּדְמֹנִי:

את הקני. עֶשֶׂר אֻמּוֹת יֵשׁ כָּאן וְלֹא נָתַן לָהֶם אֶלָּא שִׁבְעָה גּוֹיִם, וְהַשְּׁלִשָּׁה אֱדוֹם וּמוֹאָב וְעַמּוֹן, וְהֵם קֵינִי, קְנִזִּי, וְקַדְמוֹנִי עֲתִידִים לִהְיוֹת יֵרֵשָׁה לָעָתִיד (בראשית רבה), שֶׁנֶּאֱמַר: אֱדוֹם וּמוֹאָב מִשְׁלוֹחַ יָדָם וּבְנֵי עַמּוֹן מִשְׁמַעְתָּם (ישעיה י״א):

כ׳ וְאֶת־הַחִתִּי וְאֶת־הַפְּרִזִּי וְאֶת־הָרְפָאִים:

ואת הרפאים. אֶרֶץ עוֹג, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ: הַהוּא יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים (דברים ג׳):

כ״א וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי וְאֶת־הַגִּרְגָּשִׁי וְאֶת־הַיְבוּסִי: {ס}

פרק ט״ז

א׳ וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וּשְׁמָהּ הָגָר:

שפחה מצרית. בַּת פַּרְעֹה הָיְתָה, כְּשֶׁרָאָה נִסִּים שֶׁנַּעֲשׂוּ לְשָׂרָה אָמַר: מוּטָב שֶׁתְּהֵא בִתִּי שִׁפְחָה בְּבֵית זֶה וְלֹא גְּבִירָה בְּבֵית אַחֵר:

ב׳ וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל־אַבְרָם הִנֵּה־נָא עֲצָרַנִי יְהוָה֙ מִלֶּ֣דֶת בַּֽא־נָ֣א אֶל־שִׁפְחָתִ֔י אוּלַ֖י אִבָּנֶ֣ה מִמֶּ֑נָּה וַיִּשְׁמַ֥ע אַבְרָ֖ם לְק֥וֹל שָׂרָֽי׃

אולי אבנה ממנה. לְמַד עַל מִי שֶׁאֵין לוֹ בָּנִים שֶׁאֵינוֹ בָנוּי אֶלָּא הָרוּס:

אבנה ממנה. בִּזְכוּת שֶׁאַכְנִיס צָרָתִי לְתוֹךְ בֵּיתִי:

לקול שרי. לְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁבָּהּ (בראשית רבה):

ג׳ וַתִּקַּ֣ח שָׂרַ֣י אֵֽשֶׁת־אַבְרָ֗ם אֶת־הָגָר֙ הַמִּצְרִ֣ית שִׁפְחָתָ֔הּ מִקֵּ֖ץ עֶ֣שֶׂר שָׁנִ֑ים לְשֶׁ֥בֶת אַבְרָ֖ם בְּאֶ֣רֶץ כְּנָ֔עַן וַתִּתֵּ֥ן אֹתָ֛הּ לְאַבְרָ֥ם אִישָׁ֖הּ לֽוֹ לְאִשָּֽׁה׃

ותקח שרי. לְקָחַתָּהּ בִּדְבָרִים, אַשְׁרֵיךְ שֶׁזָּכִית לִדְבֵק בְּגוּף קָדוֹשׁ כָּזֶה (בראשית רבה):

מקץ עשר שנים. מוֹעֵד הַקָּבוּעַ לְאִשָּׁה שֶׁשָּׁהֲתָה עֶשֶׂר שָׁנִים וְלֹא יָלְדָה לְבַעֲלָהּ, חַיָּב לִשָּׂא אַחֶרֶת:

לשבת אברם וגו׳. מַגִּיד שֶׁאֵין יְשִׁיבַת חוּצָה לָאָרֶץ עוֹלָה לוֹ מִן הַמִּנְיָן (יב׳ ס״ד), לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לוֹ וְאֶעֱשֶׂךָּ לְגוֹי גָּדוֹל, עַד שֶׁיָּבֹא לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

ד׳ וַיָּבֹ֖א אֶל־הָגָ֑ר וַתַּ֣הַר וַתֵּ֔רֶא כִּ֥י הָרָתָ֖ה וַתֵּקַ֥ל גְּבִרְתָּ֖הּ בְּעֵינֶֽיהָ׃

ויבא אל הגר ותהר. מִבִּיאָה רִאשׁוֹנָה (בראשית רבה):

ותקל גברתה בעיניה. אָמְרָה שָׂרַי זוֹ אֵין סִתְרָהּ כִּגְלוּיָהּ מַרְאָה עַצְמָהּ כְּאִלּוּ הִיא צַדֶּקֶת וְאֵינָהּ צַדֶּקֶת, שֶׁלֹּא זָכְתָה לְהֶרְיוֹן כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ, וַאֲנִי נִתְעַבַּרְתִּי מִבִּיאָה רִאשׁוֹנָה (בראשית רבה):

ה׳ וַתֹּ֥אמֶר שָׂרַ֖י אֶל־אַבְרָ֑ם חֲמָסִ֥י עָלֶ֛יךָ אָנֹכִ֖י נָתַ֥תִּי שִׁפְחָתִ֖י בְּחֵיקֶ֑ךָ וַתֵּ֣רֶא כִּ֤י הָרָתָה֙ וָאֵקַ֣ל בְּעֵינֶ֔יהָ יִשְׁפֹּ֥ט יְהוָ֖ה בֵּינִ֥י וּבֵינֶֽיךָ׃

חמסי עליך. חָמָס הֶעָשׁוּי לִי, עָלֶיךָ אֲנִי מֵטִיל הָעֹנֶשׁ; כְּשֶׁהִתְפַּלַּלְתָּ לְהַקָּבָ״ה מַה תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי, לֹא הִתְפַּלַּלְתָּ אֶלָּא עָלֶיךָ, וְהָיָה לְךָ לְהִתְפַּלֵּל עַל שְׁנֵינוּ, וְהָיִיתִי אֲנִי נִפְקֶדֶת עִמְּךָ, וְעוֹד דְּבָרֶיךָ אַתָּה חוֹמֵס מִמֶּנִּי, שֶׁאַתָּה שׁוֹמֵעַ בִּזְיוֹנִי וְשׁוֹתֵק (בראשית רבה):

אנכי נתתי שפחתי וגו׳ ביני וביניך. כָּל בֵּינֶיךָ שֶׁבַּמִּקְרָא חָסֵר, וְזֶה מָלֵא, קְרִי בֵּיהּ וּבֵנַיִךְ, שֶׁהִכְנִיסָה עַיִן הָרָע בְּעִבּוּרָהּ שֶׁל הָגָר וְהִפִּילָה עֻבָּרָהּ; הוּא שֶׁהַמַּלְאָךְ אוֹמֵר לְהָגָר הִנָּךְ הָרָה, וְהֲלֹא כְּבָר הָרְתָה, וְהוּא מְבַשֵּׂר לָהּ שֶׁתַּהַר? אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁהִפִּילָה הֶרְיוֹן הָרִאשׁוֹן:

ו׳ וַיֹּ֥אמֶר אַבְרָ֖ם אֶל־שָׂרַ֑י הִנֵּ֤ה שִׁפְחָתֵךְ֙ בְּיָדֵ֔ךְ עֲשִׂי־לָ֖הּ הַטּ֥וֹב בְּעֵינָ֑יִךְ וַתְּעַנֶּ֥הָ שָׂרַ֖י וַתִּבְרַ֥ח מִפָּנֶֽיהָ׃

ותענה שרי. הָיְתָה מְשַׁעְבֶּדֶת בָּהּ בְּקַשְׁיֵי (בראשית רבה):

ז׳ וַיִּמְצָאָ֣הּ מַלְאַ֣ךְ יְהוָ֗ה עַל־עֵין֙ הַמַּ֔יִם בַּמִּדְבָּ֖ר עַל־הָעַ֥יִן בְּדֶ֖רֶךְ שֽׁוּר׃

ח׳ וַיֹּ֗אמֶר הָגָ֛ר שִׁפְחַ֥ת שָׂרַ֖י אֵ֣י מִזֶּ֣ה בָּ֑את וְאָ֣נָה תֵלֵ֔כִי וַתֹּ֣אמֶר מִפְּנֵ֖י שָׂרַ֥י גְּבִרְתִּ֖י אָנֹכִ֥י בֹרַחַ֖ת׃

מזה באת. מֵהֵיכָן בָּאת? יוֹדֵעַ הָיָה, אֶלָּא לִתֵּן לָהּ פֶּתַח לִכָּנֵס עִמָּהּ בִּדְבָרִים. וּלְשׁוֹן אֵי מִזֶּה: אַיֵּה הַמָּקוֹם שֶׁתֹּאמַר עָלָיו מִזֶּה אֲנִי בָאָה?

ט׳ וַיֹּ֥אמֶר לָ֖הּ מַלְאַ֣ךְ יְהוָ֑ה שׁ֚וּבִי אֶל־גְּבִרְתֵּ֔ךְ וְהִתְעַנִּ֖י תַּחַ֥ת יָדֶֽיהָ׃

ויאמר לה מלאך וגו׳. עַל כָּל אֲמִירָה הָיָה שָׁלוּחַ לָהּ מַלְאָךְ אַחֵר, לְכָךְ נֶאֱמַר מַלְאָךְ בְּכָל אֲמִירָה וַאֲמִירָה:

י׳ וַיֹּ֥אמֶר לָ֖הּ מַלְאַ֣ךְ יְהוָ֑ה הַרְבָּ֤ה אַרְבֶּה֙ אֶת־זַרְעֵ֔ךְ וְלֹ֥א יִסָּפֵ֖ר מֵֽרֹֽב׃

י״א וַיֹּ֥אמֶר לָ֖הּ מַלְאַ֣ךְ יְהוָ֑ה הִנָּךְ֙ הָרָ֔ה וְיֹלַ֖דְתְּ בֵּ֑ן וְקָרָ֣את שְׁמ֔וֹ יִשְׁמָעֵ֖אל כִּי־שָׁמַ֥ע יְהוָ֖ה אֶל־עָנְיֵֽךְ׃

הנך הרה. כְּשֶׁתָּשׁוּבִי תַּהֲרִי, כְּמוֹ הִנָּךְ הָרָה דְּאֵשֶׁת מָנוֹחַ:

וילדת בן. כְּמוֹ וְיוֹלֶדֶת, וְדוֹמֶה לוֹ יֹשַׁבְתִּ בַּלְּבָנוֹן מְקֻנָּנְתִּי בָּאֲרָזִים (ירמיה כ״ב):

וקראת שמו. צִוּוּי הוּא, כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר לְזָכָר וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק (בר׳ י״ז):

י״ב וְה֣וּא יִהְיֶ֤ה פֶּ֙רֶא֙ אָדָ֔ם יָד֥וֹ בַכֹּ֖ל וְיַ֣ד כֹּ֑ל בּ֗וֹ וְעַל־פְּנֵ֥י כָל־אֶחָ֛יו יִשְׁכֹּֽן׃

פרא אדם. אוֹהֵב מִדְבָּרוֹת לָצוּד חַיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וַיֵּשֶׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת (בראשית כ״א):

ידו בכל. לִסְטִים:

ויד כל בו. הַכֹּל שׂוֹנְאִין אוֹתוֹ וּמִתְגָּרִין בּוֹ:

ועל פני כל אחיו ישכון. שֶׁיִּהְיֶה זַרְעוֹ גָּדוֹל (בראשית רבה):

י״ג **וַתִּקְרָא שֵׁם־יְהוָה הַדֹּבֵר אֵלֶיהָ אַתָּה אֵל רֳאִי כִּי אָמְרָה הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי:**

אתה אל ראי. נָקוּד חֲטַף קָמָץ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא שֵׁם דָּבָר, אֱלוֹהַּ הָרוֹאֶה, שֶׁרוֹאֶה בְּעֶלְבּוֹן שֶׁל עֲלוּבִין:

הגם הלם. לְשׁוֹן תֹּמַהּ; וְכִי סְבוּרָה הָיִיתִי שֶׁאַף הֲלוֹם בַּמִּדְבָּרוֹת רָאִיתִי שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם אַחֲרֵי רֹאִי אוֹתָם בְּבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁשָּׁם הָיִיתִי רְגִילָה לִרְאוֹת מַלְאָכִים? וְתֵדַע שֶׁהָיְתָה רְגִילָה לִרְאוֹתָם, שֶׁהֲרֵי מָנוֹחַ רָאָה אֶת הַמַּלְאָךְ פַּעַם אַחַת וְאָמַר מוֹת נָמוּת (שופ׳ י״ג), וְזוֹ רָאָתָה ד׳ זֶה אַחַר זֶה וְלֹא חָרְדָה:

י״ד **עַל־כֵּן קָרָא לַבְּאֵר בְּאֵר לַחַי רֹאִי הִנֵּה בֵין־קָדֵשׁ וּבֵין בָּרֶד:**

באר לחי. כְּתַרְגּוּמוֹ:

ט״ו **וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם בֵּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם־בְּנוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה הָגָר יִשְׁמָעֵאל:**

ויקרא אברם שם וגו׳. אַע״פְּ שֶׁלֹּא שָׁמַע אַבְרָם דִּבְרֵי הַמַּלְאָךְ שֶׁאָמַר וְקָרֵאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל, שָׁרְתָה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ עָלָיו וְקָרָאוֹ יִשְׁמָעֵאל:

ט״ז **וְאַבְרָם בֶּן־שְׁמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת־הָגָר אֶת־יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם: {ס}**

ואברם בן שמונים וגו׳. לְשִׁבְחוֹ שֶׁל יִשְׁמָעֵאל נִכְתַּב, לְהוֹדִיעַ שֶׁהָיָה בֶּן י״ג שָׁנָה כְּשֶׁנִּמּוֹל וְלֹא עִכֵּב:

פרק י״ז

א׳ **וַיְהִי אַבְרָם בֶּן־תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא יְהוָה אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי־אֵל שַׁדַּי הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים:**

שדי. אֲנִי הוּא שֶׁיֵּשׁ דַּי בֶּאֱלָהוּתִי לְכָל בְּרִיָּה, לְפִיכָךְ הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וְאֶהְיֶה לְךָ לֵאלוֹהַּ וּלְפַטְרוֹן; וְכֵן כָּל מָקוֹם שֶׁהוּא בְּמִקְרָא פֵּרוּשׁוֹ כָּךְ: דַּי שֶׁלּוֹ, וְהַכֹּל לְפִי הָעִנְיָן:

התהלך לפני. כְּתַרְגּוּמוֹ פְּלַח קֳדָמַי, הִדַּבֵּק בַּעֲבוֹדָתִי:

והיה תמים. אַף זֶה צִוּוּי אַחַר צִוּוּי, הֱיֵה שָׁלֵם בְּכָל נִסְיוֹנוֹתַי; וּלְפִי מִדָּתְךָ הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי בְּמִצְוֹת מִילָה, וּבְדָבָר הַזֶּה תִּהְיֶה תָּמִים, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהָעָרְלָה בְּךָ אַתָּה בַּעַל מוּם לְפָנַי. דָּבָר אַחֵר וֶהְיֵה תָמִים, (עַכְשָׁו אַתָּה חָסֵר ה׳ אֲבָרִים, ב׳ עֵינַיִם, ב׳ אָזְנַיִם, וְרֹאשׁ הַגְּוִיָּה) שֶׁאוֹסִיף לְךָ אוֹת עַל שִׁמְךָ, וְיִהְיוּ מִנְיַן אוֹתִיּוֹתֶיךָ רמ״ח כְּמִנְיַן אֲבָרֶיךָ:

ב׳ **וְאֶתְּנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבֶּה אוֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד:**

ואתנה בריתי. בְּרִית שֶׁל אַהֲבָה וּבְרִית הָאָרֶץ לְהוֹרִישָׁהּ לְךָ עַל יְדֵי מִצְוָה זוֹ:

ג׳ **וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל־פָּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר:**

ויפל אברם על פניו. מְמוּרָא הַשְּׁכִינָה; שֶׁעַד שֶׁלֹּא מָל לֹא הָיָה בּוֹ כֹּחַ לַעֲמֹד וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ נִצֶּבֶת עָלָיו, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר בְּבִלְעָם נֹפֵל וּגְלוּי עֵינָיִם, בִּבְרִיתָא דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר:

ד׳ **אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם:**

ה׳ **וְלֹא־יִקָּרֵא עוֹד אֶת־שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם כִּי אַב־הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ:**

כי אב המון גוים. לְשׁוֹן נוֹטָרִיקוֹן שֶׁל שְׁמוֹ; וְרֵי״ש שֶׁהָיְתָה בּוֹ בַּתְּחִלָּה, שֶׁלֹּא הָיָה אָב אֶלָּא לַאֲרַם שֶׁהוּא מְקוֹמוֹ וְעַכְשָׁו אָב לְכָל הָעוֹלָם, לֹא זָזָה מִמְּקוֹמָהּ, שֶׁאַף יו״ד שֶׁל שָׂרַי נִתְרַעֲמָה עַל הַשְּׁכִינָה עַד שֶׁנִּתּוֹסְפָה לִיהוֹשֻׁעַ, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בִּן נוּן יְהוֹשֻׁעַ (במדבר י״ג):

ו וְהִפְרַתִּי אֹתְךָ֖ בִּמְאֹ֣ד מְאֹ֑ד וּנְתַתִּ֤יךָ לְגוֹיִם֙ וּמְלָכִ֔ים מִמְּךָ֖ יֵצֵֽאוּ׃

ונתתיך לגוים. יִשְׂרָאֵל וֶאֱדוֹם, שֶׁהָרֵי יִשְׁמָעֵאל כְּבָר הָיָה לוֹ, וְלֹא הָיָה מְבַשְּׂרוֹ עָלָיו׃

ז וַהֲקִמֹתִ֤י אֶת־בְּרִיתִי֙ בֵּינִ֔י וּבֵינֶ֖ךָ וּבֵ֣ין זַרְעֲךָ֑ אַחֲרֶ֣יךָ לְדֹרֹתָ֗ם לִבְרִ֨ית עוֹלָ֜ם לִהְיוֹת֩ לְךָ֨ לֵֽאלֹהִ֜ים וּלְזַרְעֲךָ֥ אַחֲרֶֽיךָ׃

והקמתי את בריתי. וּמַה הִיא הַבְּרִית? לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים׃

ח וְנָתַתִּ֨י לְךָ֜ וּלְזַרְעֲךָ֣ אַחֲרֶ֗יךָ אֵת֙ | אֶ֣רֶץ מְגֻרֶ֔יךָ אֵ֖ת כָּל־אֶ֣רֶץ כְּנַ֑עַן לַאֲחֻזַּ֥ת עוֹלָ֖ם וְהָיִ֥יתִי לָהֶ֖ם לֵאלֹהִֽים׃

לאחזת עולם. וְשָׁם אֶהְיֶה לָכֶם לֵאלֹהִים, אֲבָל הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהַּ׃

ט וַיֹּ֥אמֶר אֱלֹהִים֮ אֶל־אַבְרָהָם֒ וְאַתָּ֤ה אֶת־בְּרִיתִי֙ תִּשְׁמֹ֔ר אַתָּ֖ה וְזַרְעֲךָ֣ אַחֲרֶ֑יךָ לְדֹרֹתָֽם׃

ואתה. וְ״ו זוֹ מוֹסִיף עַל עִנְיָן רִאשׁוֹן, אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ, וְאַתָּה הֱוֵי זָהִיר לְשָׁמְרוֹ, וּמַה הִיא שְׁמִירָתוֹ? זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ הִמּוֹל לָכֶם וְגוֹ׳׃

י זֹ֣את בְּרִיתִ֗י אֲשֶׁ֨ר תִּשְׁמְרוּ֙ בֵּינִ֣י וּבֵֽינֵיכֶ֔ם וּבֵ֥ין זַרְעֲךָ֖ אַחֲרֶ֑יךָ הִמּ֥וֹל לָכֶ֖ם כָּל־זָכָֽר׃

ביני וביניכם וגו׳. אוֹתָם שֶׁל עַכְשָׁו׃

ובין זרעך אחריך. הָעֲתִידִין לְהִוָּלֵד׃

המול. כְּמוֹ לְהִמּוֹל, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר עֲשׂוֹת, כְּמוֹ לַעֲשׂוֹת׃

י״א וּנְמַלְתֶּ֖ם אֵ֣ת בְּשַׂ֣ר עָרְלַתְכֶ֑ם וְהָיָ֥ה לְאוֹת֙ בְּרִ֔ית בֵּינִ֖י וּבֵינֵיכֶֽם׃

ונמלתם. כְּמוֹ וּמַלְתֶּם, וְהַנּוּ״ן בּוֹ יְתֵרָה לִיסוֹד הַנּוֹפֵל בּוֹ לִפְרָקִים, כְּגוֹן נ׳ שֶׁל נוֹשֵׁךְ וּנ׳ שֶׁל נוֹשֵׂא, וּנְמַלְתֶּם, כְּמוֹ וּנְשָׂאתֶם; אֲבָל יְמוֹל לְשׁוֹן יִפְעַל, כְּמוֹ יֵעָשֶׂה, יֵאָכֵל׃

י״ב וּבֶן־שְׁמֹנַ֥ת יָמִ֛ים יִמּ֥וֹל לָכֶ֖ם כָּל־זָכָ֑ר לְדֹרֹתֵיכֶ֗ם יְלִיד־בַּ֤יִת וּמִקְנַת־כֶּ֙סֶף֙ מִכֹּ֣ל בֶּן־נֵכָ֔ר אֲשֶׁ֥ר לֹא־מִזַּרְעֲךָ֖ הֽוּא׃

יליד בית. שֶׁיְּלָדַתּוּ הַשִּׁפְחָה בַּבַּיִת׃

מקנת כסף. שֶׁקְּנָאוֹ מִשֶּׁנּוֹלַד׃

י״ג הִמּ֣וֹל | יִמּ֔וֹל יְלִ֥יד בֵּיתְךָ֖ וּמִקְנַ֣ת כַּסְפֶּ֑ךָ וְהָיְתָ֥ה בְרִיתִ֛י בִּבְשַׂרְכֶ֖ם לִבְרִ֥ית עוֹלָֽם׃

המול ימול יליד ביתך. כָּאן כָּפַל עָלָיו וְלֹא אָמַר לִשְׁמוֹנָה יָמִים לְלַמֶּדְךָ שֶׁיֵּשׁ יְלִיד בַּיִת נִמּוֹל לְאַחַר שְׁמוֹנָה יָמִים (ס״א לְאֶחָד) כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (דף קל״ה ב׳)׃

י״ד וְעָרֵ֗ל | זָכָר֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־יִמּ֔וֹל אֶת־בְּשַׂ֥ר עָרְלָת֖וֹ וְנִכְרְתָ֣ה הַנֶּ֑פֶשׁ הַהִ֣וא מֵעַמֶּ֔יהָ אֶת־בְּרִיתִ֖י הֵפָֽר׃ {ס}

וערל זכר. כָּאן לִמֵּד שֶׁהַמִּילָה בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁהוּא נִכָּר בֵּין זָכָר לִנְקֵבָה (בראשית רבה)׃

אשר לא ימול. מְשֻׁיָּגִיעַ לְכְלַל עֲנָשִׁין וְנִכְרָתָה; אֲבָל אָבִיו אֵין עָנוּשׁ עָלָיו כָּרֵת, אֲבָל עוֹבֵר בַּעֲשֵׂה׃

ונכרתה הנפש. הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּמֵת קֹדֶם זְמַנּוֹ (שבת כ״ד)׃

ט״ו וַיֹּ֥אמֶר אֱלֹהִים֮ אֶל־אַבְרָהָם֒ שָׂרַ֤י אִשְׁתְּךָ֙ לֹא־תִקְרָ֣א אֶת־שְׁמָ֔הּ שָׂרַ֖י כִּ֥י שָׂרָ֖ה שְׁמָֽהּ׃

לא תקרא את שמה שרי. דְּמַשְׁמַע שָׂרַי, לִי וְלֹא לְאֲחֵרִים, **כי שרה** סְתָם שְׁמָהּ, שֶׁתְּהֵא שָׂרָה עַל כֻּלּ (ברכות י״ג)׃

ט״ז וּבֵרַכְתִּ֥י אֹתָ֖הּ וְגַם֙ נָתַתִּ֣י מִמֶּ֔נָּה לְךָ֖ בֵּ֑ן וּבֵרַכְתִּ֣יהָ וְהָיְתָ֣ה לְגוֹיִ֔ם מַלְכֵ֥י עַמִּ֖ים מִמֶּ֥נָּה יִהְיֽוּ׃

וברכתי אותה. וּמַה הִיא הַבְּרָכָה? שֶׁחָזְרָה לְנַעֲרוּתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר הָיְתָה לִי עֶדְנָה (בר׳ י״ח)׃

וברכתיה. בַּהֲנָקַת שָׂדַיִם כְּשֶׁנִּצְרָכָה לְכָךְ בְּיוֹם מִשְׁתֶּה שֶׁל יִצְחָק, שֶׁהָיוּ מְרַנְּנִין עֲלֶיהָ שֶׁהֵבִיאוּ אֲסוּפֵי מִן הַשּׁוּק וְאוֹמְרִים בְּנֵנוּ הוּא, וְהֵבִיאָה כָּל אַחַת בְּנָהּ עִמָּהּ וּמֵנִיקָתָהּ לֹא הֵבִיאָה, וְהִיא הֵנִיקָה אֶת כֻּלָּם; הוּא שֶׁנֶּאֱמַר הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה, בְּ״ר רָמְזוּ בְּמִקְצָת׃

י״ז וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל־פָּנָיו וַיִּצְחָק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הַלְבֶן מֵאָה־שָׁנָה יִוָּלֵד וְאִם־שָׂרָה הֲבַת־תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד׃

ויפל אברהם על פניו ויצחק. זֶה תְּ״א, לְשׁוֹן שִׂמְחָה, וְחַדֵּי, וְשֶׁל שָׂרָה לְשׁוֹן מָחוֹךְ; לְמַדְתָּ שֶׁאַבְרָהָם הֶאֱמִין וְשָׂמַח וְשָׂרָה לֹא הֶאֱמִינָה וְלִגְלְגָה, וְזֶהוּ שֶׁהַקָּפִיד הַקָּבָ״ה עַל שָׂרָה וְלֹא הִקְפִּיד עַל אַבְרָהָם׃

הלבן. יֵשׁ תְּמִיהוֹת שֶׁהֵן קַיָּמוֹת, כְּמוֹ הֲנִגְלֹה נִגְלֵיתִי? (שמואל א ב׳), הֲרֹאֶה אַתָּה (יח׳ ח׳), אַף זוֹ הִיא קַיֶּמֶת; וְכָךְ אָמַר בְּלִבּוֹ, הֲנַעֲשָׂה חֶסֶד זֶה לְאַחֵר, מַה שֶּׁהַקָּבָ״ה עוֹשֶׂה לִי?

ואם שרה הבת תשעים שנה. הָיְתָה כְּדַאי לֵילֵד; וְאַף עַל פִּי שֶׁדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ מוֹלִידִין בְּנֵי ת״ק שָׁנָה, בִּימֵי אַבְרָהָם נִתְמַעֲטוּ הַשָּׁנִים כְּבָר וּבָא תַּשׁוּת כֹּחַ לָעוֹלָם, צֵא וּלְמַד מֵעֲשָׂרָה דּוֹרוֹת שֶׁמִּנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם, שֶׁמִּהֲרוּ תּוֹלְדוֹתֵיהֶן בְּנֵי ס׳ וּבְנֵי ע׳׃

י״ח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־הָאֱלֹהִים לוּ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ׃

לו ישמעאל יחיה. הַלְוַאי שֶׁיִּחְיֶה יִשְׁמָעֵאל; אֵינִי כְּדַאי לְקַבֵּל מִמְּךָ שָׂכָר כָּזֶה׃

יחיה לפניך. יִחְיֶה בִּירְאָתֶךָ, כְּמוֹ הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי – פְּלַח קָדָמַי׃

י״ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת־שְׁמוֹ יִצְחָק וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו׃

אבל. לְשׁוֹן אֲמִתַּת דְּבָרִים, וְכֵן אֲבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ (בראשית מ״ב), אֲבָל בֵּן אֵין לָהּ (מלכים ב ד׳)׃

וקראת את שמו יצחק. עַל שֵׁם הַצְּחוֹק, וְי״א עַל שֵׁם הָעֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת וצ׳ שָׁנָה שֶׁל שָׂרָה וח׳ יָמִים שֶׁנִּמּוֹל, וק׳ שָׁנָה שֶׁל אַבְרָהָם׃

והקימתי את בריתי אתו. לָמָּה נֶאֱמַר, כְּבָר כָּתִיב וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ וְגוֹ׳? אֶלָּא לְפִי שֶׁאוֹמֵר וַהֲקִמוֹתִי וְגוֹ׳, יָכוֹל בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה בְּכְלַל הַקִּיּוּם, תַּ״ל וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ – וְלֹא עִם אֲחֵרִים: **ואת בריתי אקים את יצחק.** לָמָּה נֶאֱמַר? אֶלָּא לְמַד שֶׁהָיָה קָדוֹשׁ מִבֶּטֶן. דָּ״אַ אָמַר רַ׳ אַבָּא, מִכָּאן לָמַד קַ״ךָ בֶּן הַגְּבִירָה מִבֶּן הָאָמָה; כְּתִיב הִנֵּה בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ, זֶה יִשְׁמָעֵאל, וְקַ״ךָ וְאֶת בְּרִיתִי אָקִים אֶת יִצְחָק׃

ואת בריתי. בְּרִית הַמִּילָה תִּהֵא מְסוּרָה לְזַרְעוֹ שֶׁל יִצְחָק׃

כ׳ וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה | בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד שְׁנֵים־עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל׃

שנים עשר נשיאים. כַּעֲנָנִים יִכְלוּ; כְּמוֹ נְשִׂיאִים וְרוּחַ (משלי כ״ה)׃

כ״א וְאֶת־בְּרִיתִי אָקִים אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת׃

כ״ב וַיְכַל לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם׃

מעל אברהם. לְשׁוֹן נְקֵיָּה הוּא כְּלַפֵּי שְׁכִינָה, וְלָמַדְנוּ שֶׁהַצַּדִּיקִים מֻרְכָּבְתּוֹ שֶׁל מָקוֹם (בראשית רבה)׃

כ״ג וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת־יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֵת כָּל־יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֵת כָּל־מִקְנַת כַּסְפּוֹ כָּל־זָכָר בְּאַנְשֵׁי בֵּית אַבְרָהָם וַיָּמָל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתָם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ אֱלֹהִים׃

בעצם היום. בּוֹ בַּיּוֹם שֶׁנִּצְטַוָּה, בַּיּוֹם וְלֹא בַּלַּיְלָה; לֹא נִתְיָרֵא לֹא מִן הַגּוֹיִם וְלֹא מִן הַלֵּצָנִים, וְשֶׁלֹּא יִהְיוּ אוֹיְבָיו וּבְנֵי דּוֹרוֹ אוֹמְרִים אִלּוּ רְאִינוּהוּ לֹא הִנַּחְנוּהוּ לָמוּל וּלְקַיֵּם מִצְוָתוֹ שֶׁל מָקוֹם׃

וימל. לְשׁוֹן וַיִּפְעַל׃

כ״ד וְאַבְרָהָם בֶּן־תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ׃

בהמולו. בְּהִפָּעֲלוֹ, כְּמוֹ בְּהִבָּרְאָם (בראשית ב׳)׃

כ״ה וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ בֶּן־שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ אֶת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ׃

בהמולו את בשר ערלתו. בְּאַבְרָהָם לֹא נֶאֱמַר ״אֵת״, לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה חָסֵר אֶלָּא חִתּוּךְ בָּשָׂר, שֶׁכְּבָר נִתְמַעֵט עַל יְדֵי תַּשְׁמִישׁ; אֲבָל יִשְׁמָעֵאל שֶׁהָיָה יֶלֶד, הַזָּקֵק לַחְתֹּךְ עָרְלָה וְלִפְרֹעַ הַמִּילָה, לְכָךְ נֶאֱמַר בּוֹ ״אֵת״ (בראשית רבה)׃

כ״ו בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמֹּל אַבְרָהָם וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ׃

בעצם היום הזה. שְׁמָלְאוּ לְאַבְרָהָם צ״ט שָׁנָה וּלְיִשְׁמָעֵאל י״ג שָׁנִים **נמול אברהם וישמעאל בנו**׃

כ״ז וְכָל־אַנְשֵׁי בֵיתוֹ יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן־נֵכָר נִמֹּלוּ אִתּוֹ׃ {פ}